

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ВЕРХОТУРОВА МАР'ЯНА АНДРІЇВНА

УДК 94:358:623.41«13/17»:[069:94](477.83–25)(043.5)

**АРТИЛЕРІЯ ХІV–ХVІІІ СТОЛІТЬ З ФОНДІВ ЛЬВІВСЬКОГО
ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА
КОЛЕКЦІЇ**

Спеціальність 20.02.22 – військова історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Шеломенцев-Терський Святослав Володимирович,
Національний університет «Львівська політехніка», професор
кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Войтович Леонтій Вікторович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри історії
середніх віків і візантиністики

кандидат історичних наук
Гуцул Володимир Миколайович,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», провідний
спеціаліст деканату факультету історії та міжнародних відносин

Захист відбудеться «31» січня 2018 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.25 в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного за адресою: 79012, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32, корп. 5, ауд. 518.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (79012, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32).

Автореферат розісланий «__» грудня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Д 35.051.25
кандидат історичних наук, доцент

Л.П. Кривизюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження:

- недостатньо вивчені пам'ятки артилерійського озброєння на основі комплексного опрацювання артефактів, насамперед тих, що зберігаються в музейних колекціях України з погляду зброєзнавчого аналізу, а саме: визначення типології, характеристика особливостей використання та атрибуції;
- практично відсутні наукові праці в українській історіографії, присвячені тематиці дослідження артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею, в тому числі процесу формування колекції у період з кінця XIX ст. до сьогоденного часу з урахуванням інституційної спадковості музею;
- існує потреба створення каталогу колекції гармат Львівського історичного музею, що сприятиме ґрунтовному вивченню речових джерел військової історії та атрибуції предметів. Також буде виконувати функцію бази даних артилерійського озброєння XIV–XVIII ст. в колекції музею;
- дискусійними залишаються питання щодо виготовлення та застосування різних видів артилерійського озброєння на територіях сучасної Західної України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження проведено в рамках наукової військово-історичної проблематики кафедри історії України, музеєзнавства і культурної спадщини Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка».

Мета дослідження: на підставі комплексного опрацювання та аналізу джерельної бази здійснити атрибуцію колекції гармат XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею, висвітлити виробництво артилерії в XIV–XVIII ст. у Львові та відслідкувати процес формування колекції артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею, провести типологічний аналіз предметів збірки.

Для досягнення мети дослідження поставлено виконання таких **завдань**:

- визначити ступінь опрацювання проблеми на підставі вивчення історіографії питання та комплексного аналізу джерельної бази;
- висвітлити історію появи та виробництва артилерії у Львові XIV–XVIII ст.;
- визначити кількісний та якісний склад артилерії XIV–XVIII ст. в приватних та музейних колекціях Львова з XIX ст. до 1940 р.;
- виділити етапи формування колекції артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею;
- ввести в науковий обіг колекцію гармат XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею;
- здійснити типологічний аналіз гармат XIV–XVIII ст. з колекції Львівського історичного музею;
- доповнити та уточнити атрибуцію гармат XIV–XVIII ст. з колекції Львівського історичного музею.

Об'єктом дослідження є колекція гармат XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею.

Предметом дослідження є процес формування колекції гармат XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею та характер сучасної колекції.

Хронологічні рамки зумовлені метою та завданням дисертаційного дослідження і охоплюють період з другої половини XIV–XXI ст. Нижня хронологічна межа визначається часом перших згадок про появу та використання артилерії у Львові, та датуванням гармат з колекції. Верхня хронологічна межа визначається теперішнім місцем зберігання артилерійських артефактів XIV–XVIII ст. у Львівському історичному музеї та обумовлюється процесом формування дослідженої колекції, враховуючи інституційну спадковість Львівського історичного музею.

Наукова новизна. У роботі **вперше**:

- досліджено колекцію артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею;
- виділено етапи формування колекції артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею;

- систематизовано, проаналізовано і зведено в єдиний каталог колекцію артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею;
- для дослідження матеріалу гармат к. XIV–XVI ст.; використано методику металографічного аналізу.

Уточнено:

- окремі питання з історії виробництва артилерії у Львові XIV–XVIII ст.;
- джерельну базу теми дослідження;
- історію формування фондів Львівського історичного музею.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження колекцій зброї в музеях Львова у період з XIX ст. до 1940 р.;
- дослідження розвитку артилерії XIV–XVIII ст.;
- вивчення фондів Львівського історичного музею.

Методи дослідження. В методологічну основу дисертаційного дослідження покладено сукупність методів встановлення параметрів, структури та інших характеристик досліджуваного об'єкта. Застосовано емпіричні, теоретичні, системні та спеціальні методи дослідження та науковий опис. Широко застосовано метод вимірювання. Для дослідження окремих гармат використовувалися лабораторні методи дослідження, а саме: металографічний та рентгеноструктурний аналіз. В основу дисертаційного дослідження покладено принципи науковості, об'єктивності та історизму. Виклад матеріалу здійснено за тематично-хронологічним принципом. Висновки зроблено за правилами і принципами міркування на основі проведених досліджень.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Дисертацію схвалено на засіданні кафедри історії України, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка». Результати оприлюднені у виступах на міжнародних та Всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Археологія & Фортифікація» (Кам'янець-Подільський, 7 жовтня 2015 року); VI краєзнавчій конференції Національного університету імені І.Франка (Львів, 4 березня 2016 року); II Міжнародній конференції

зброєзнавців України (Київ, 16-18 травня 2016 року); III Міжнародній науково-практичній конференції «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти» (Львів, 4 червня); Міжнародній науково-технічній конференції «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки» (Львів, Національна академія сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного, 20 травня 2016 р.); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Археологія & Фортифікація України» (Кам'янець-Подільський, 4 жовтня 2016 року); Міжнародній науковій конференції «V міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 21 жовтня 2016 року); VI Міжнародному молодіжному форумі «Litteris et artibus» (Львів, 24-26 листопада 2016 року); Першій Всеукраїнській конференції «Історія музейної справи: кінця XIX ст. – 1930-х рр.: люди і колекції» (Київ, 6-7 лютого 2017 року); Міжнародній конференції «Ваенная гісторыя дома Радзівілаў» (Республіка Білорусь, Нясвіж, 20-21 квітня); Міжнародній науково-технічній конференції «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки» (Львів, 20 травня 2017р.) Міжнародному науково-практичному семінарі з археометалогії Інституту історії України НАН України (7 червня 2017 р.); Міжнародній конференції «Interethnic Relations in Transylvania. War and peace shaping the medieval life of Central and South – Eastern Europe» (Румунія, м.Сібіу, 19-21 жовтня 2017 р.); VII Міжнародному молодіжному форумі «Litteris et artibus» (Львів, 24-26 листопада 2017 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива» (Київ, 1 грудня 2017 року).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження опубліковані в 17 працях, у т.ч. 5 наукових фахових виданнях та матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Структура зумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел (350 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 250 сторінок, з них – основного тексту 178 с., списку використаних джерел – 20 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, завдання, предмет та об'єкт, хронологічні рамки дослідження, методи дослідження, основу дисертаційної роботи, її наукову новизну, практичне значення, наведено відомості про апробацію результатів дослідження та структуру роботи.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база і методологія дослідження»** зроблено аналіз ступені наукової розробки проблеми в українській та зарубіжній історіографії, висвітлено використану джерельну базу, описано застосовані методи дослідження.

У підрозділі 1.1 *«Історіографія»* відповідно до проблемно-хронологічного принципу комплекс опрацьованих зарубіжних та вітчизняних наукових праць розділено на чотири групи.

До першої групи відносимо узагальнюючі праці з військової історії Львова XIV–XVIII ст., дослідження, пов'язані з принципами внутрішньої організації оборони міста, праці, які висвітлюють виробництво артилерії та стан озброєння. Це, передусім, праці К. Бадецького, К. Горського, А. Чоловського, М. Грушевського, І. Крип'якевича, Я. Кіся, М. Капралю, Л. Войтовича, О. Мальченка, А. Козицького та ін.

Другу групу складають праці, присвячені дослідженню музейних колекцій та музейної справи Львова XIX–XX ст. Це, передусім, роботи А. Чоловського, К. Бадецького, Р. Менкіцького, Л. Харевічової, С. Терського, О. Перелигіної, А. Кротуса та ін.

До третьої групи віднесемо наукові праці, присвячені методу металографічного аналізу археологічних знахідок та збройних артефактів. Сюди віднесемо наукові праці Е. Фаєрбах, П. Стрижа, П. Вашуля, Б. Клемма.

Четверту групу складають дослідження історії розвитку артилерії XIV–XVIII ст. Передусім, відзначимо роботи Є. Бранденбурга, В. Бехайма, В. Віллінбахова, А. Кірпічнікова, Л. Маковської, Т. Новака, К. Чіпполи, О. Мальченка, М. Волкова, П. Стрижа.

Попри численні наукові праці, присвячені розвитку артилерії, огляд історіографії засвідчує також відсутність комплексної сучасної наукової праці, присвяченої вивченню історії формування та характеристики колекції артилерії XIV–XVIII ст. з фондів Львівського історичного музею.

У підрозділі 1.2. «*Джерельна база*» охарактеризовано комплекс джерел, використаних у дисертаційному дослідженні. Для реалізації концепції комплексного вивчення артилерії XIV–XVIII ст. в колекції Львівського історичного музею та дослідження історії формування колекції залучено широку джерельну базу – речові, писемні та іконографічні джерела. У роботі використано опубліковані та неопубліковані писемні джерела. У свою чергу вони поділяються на джерела до вивчення історії виробництва артилерії у Львові, до вивчення приватних та музейних колекцій, у фондах яких були гармати, до вивчення артилерії XIV–XVIII ст. в збірці Львівського історичного музею. Значну частину джерельної бази дисертаційної роботи склали речові джерела: гармати з колекції ЛІМ та інших музеїв.

Співставлення речових, писемних та іконографічних джерел до вивчення розвитку артилерійського озброєння стало важливим аргументом на користь твердження про інтегрованість розвитку артилерії у Львові в загальноєвропейський мілітарний простір.

У підрозділі 1.3. «*Методологія*» вибір конкретних методів дослідження визначено характером фактичного матеріалу, умовами і метою дисертаційної роботи. У ході дослідної роботи обиралися методи відповідно до завдань конкретного етапу дослідження, потреби у використанні технічних прийомів, проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у логічній послідовності. Для виконання поставленого завдання та мети дисертаційного дослідження використано сукупність методів встановлення параметрів, структури та інших характеристик досліджуваного об'єкта.

Другий розділ «Артилерія у Львові в XIV–XVIII століттях» містить виклад подій, які супроводжували процес появи, виробництва та занепаду виготовлення артилерії у Львові в XIV–XVIII століттях.

Підрозділ 2.1 «*Історичні передумови появи та початок виробництва артилерії у Львові в XIV–XV століттях*» характеризує початковий період

розвитку виробництва артилерії в місті. Завдяки вигідному географічному розташуванню Львів був важливим центром торгівлі та ремесла, культурного розвитку. Постійні військові змагання за місто ставили на порядок денний не лише зміцнення фортифікацій, але й розвиток зброярства. Навесні 1387 року відбувся перехід Львова до складу Польського королівства. Владислав-Ягайло вів прихильну політику до Львова, сприяв розвитку обороноздатності міста, привіз до міста у 1394 році перші гармати, шість бочок пороху та пушкаря Збожка.

Важливою передумовою для початку виробництва артилерії у Львові стало добре розвинене на той час ремесло лиття дзвонів. Про давній традиції ливарництва на західних теренах України свідчить згадка у Галицько-Волинському літописі: «І дзвони [Данило] приніс із Києва, [а] інші тут вилив». З відомих сьогодні речових пам'яток артилерії львівського виробництва к. XIV–XV ст. є тільки бронзова гаківниця, яка зберігається в Музеї Війська Польського (Варшава).

У підрозділі 2.2. *«Виробництво артилерії у Львові в XVI–XVII століттях»* розглядається виробництво в означений період. Місто відіграло важливу роль у внутрішній та зовнішній політиці Польщі. Арсеналу приділялася особлива увага. Вже на початку XVI ст. артилерія посідає чільне місце в системі озброєння. В місті постійно працюють майстри-людвисарі. Найвідоміші з них Петро Вассерман, Конрад Фрицш, Гануш, Бартош Вейс, Лукаш, Леонард Герле, Мельхіор Герле, Ян Мільнер, родина Франке та ін. Відомо, що львівські майстри виконували численні міські та приватні замовлення. Гармати, виготовлені у Львові в XVI–XVII ст., сьогодні зберігаються у фондах ЛІМ, Музею Війська Польського.

У підрозділі 2.3 *«Занепад виробництва артилерії у Львові в кінці XVII–XVIII століття»* розглядаються військово-політичні та економічні причини фактичного припинення виробництва артилерії. 1704 рік став фатальним для міської артилерії, яку так і не було відновлено. Певна кількість вцілілих львівських гармат збереглася до нашого часу у фондах Львівського історичного музею. Найбільш відомими пам'ятками XVIII ст. є серія гармат-«апостолок» вилита у 1740 р. майстром А. Полянським.

Третій розділ «Артилерія в приватних колекціях та музейних зібраннях Львова (з XIX століття до 1940 року)» присвячений дослідженню гармат в колекціях Львова до музейної реформи 1940 року.

У підрозділі 3.1. *«Артилерія XVI–XVIII століть в зібранні зброї Музею ім. князів Любомирських»* описано дев'ять предметів з фондів музею, а саме: три залізні гаківниці XVII–XVIII ст., бронзова шмигівниця XVII ст., залізна гармата XVI ст., бронзова гармата XVII ст., бронзова гармата XVIII ст., залізна гармата XIX ст. Після розформування Музею у 1940 р. шість предметів надійшло у фонди ЛІМ.

У підрозділі 3.2. *«Артилерія XIV–XVIII століть у фондах Історичного музею м. Львова»* визначено кількісний та якісний склад гармат у фондах Історичного музею м. Львова. Зібрання налічувало близько п'ятдесяти гармат. Фонди формувалися, в основному, з предметів, знайдених в міських будівлях. В основному, це – чавунна артилерія XVII–XVIII ст. В колекції також зберігалися салютні гармати XVI–XVIII ст., гаківниці к. XIV–XVII ст., органок XVI–XVII ст., мортири XVII ст., два бронзові фальконети XVI ст.

У підрозділі 3.2. *«Зібрання гармат XIV–XVIII століть у фондах Національного музею ім. короля Яна III у Львові»* досліджено склад артилерії в колекцію музею. Зібрання налічувало близько тридцяти гармат: дві мортири XVI ст., фальконет бронзовий 1630 р., шість бронзових гармат-«апостолок» 1740 р., фрагменти гарматних стволів підірваних у 1704 р. шведським військом, салютні гармати XVI–XVIII ст. Під час розформування музею не всі гармати були передані до фондів ЛІМ. Документальних свідчень про те, куди саме вивезені предмети немає.

У підрозділі 3.4. *«Гармати XIV–XVII століть в колекції Музею Наукового Товариства імені Шевченка»* охарактеризовано чотири предмети зібрання, а саме: залізну бомбарду кін. XIV – поч. XV ст., залізну гармату з розірваною казенною частиною XVI ст., залізну гармату XVI ст., салютну бронзову гармату XVII ст. Предмети надійшли до фондів Музею НТШ впродовж 1933–35 років з церков Львівської області. Після розформування Музею НТШ чотири гармати передані до фондів ЛІМ.

Четвертий розділ «Характеристика колекції артилерії XIV–XVIII століть Львівського історичного музею» присвячений аналізу колекції.

У підрозділі 4.1. *«Формування та хронологічний аналіз колекції гармат Львівського історичного музею»* охарактеризовано історію формування колекції артилерії XIV–XVIII ст. Предмети з колекції поділено на чотири хронологічні групи за століттями.

У підрозділі 4.2. *«Артилерія кін. XIV–XV століття в колекції Львівського історичного музею»* охарактеризовано загальні тенденції розвитку артилерії. Проаналізовано найдавнішу пам'ятку, що зберігається сьогодні в колекції ЛІМ, – залізну бомбарду кін. XIV – поч. XV ст. Зроблено висновки про відображення загальних тенденцій розвитку артилерії означеного періоду в музейній колекції.

Підрозділ 4.3. *«Типологічний аналіз артилерії XVI століття в колекції Львівського історичного музею»*. Розвиток артилерії з другої половини XV–XVI ст. відбувався в руслі вдосконалення виробничих технологій з метою покращення тактико-технічних характеристик зброї. Досить поширені були легкі залізні ковані гармати та гаківниці. У колекції Львівського історичного музею зберігається дев'ять таких предметів: чотири гаківниці, фальконет, довгоствольна малокаліберна гармата, три короткоствольні легкі гармати. Розвиток ливарного ремесла відкривав широкі можливості для підвищення ефективності артилерії. Стало простішим виготовлення однотипних гармат, що, зокрема, сприяло уніфікації калібрів. В колекції ЛІМ зберігаються два бронзові фальконети однофунтові роботи львівського майстра Л. Герле. Зроблено висновки про відображення загальних тенденцій розвитку артилерії цього періоду в музейній колекції.

В підрозділі 4.4. *«Типологічний аналіз артилерії XVII століття в колекції Львівського історичного музею»* охарактеризовано значну групу предметів зібрання. У цей період артилерія посідає чільне місце в системі озброєння Європи. Тенденції розвитку спрямовані на здешевлення виробництва за рахунок виготовлення однотипних малокаліберних бронзових гармат та важкої чавунної артилерії. Втім, до кінця XVII ст. на озброєнні Львова та інших міст Східної Європи стоять ковані залізні гармати. Значну частину

зібрання гармат Львівського історичного музею становить артилерія XVII ст. Виділяємо різнокаліберні польові гармати, мортири, гаківниці, салютні гармати. За матеріалом виготовлення – залізні, бронзові та чавунні.

У підрозділі 4.5. *«Типологічний аналіз артилерії XVIII століття в колекції Львівського історичного музею»*. Північна війна визначила подальшу долю виробництва артилерії у Львові, фактично припинивши його. Частково відображення цього бачимо в сучасній колекції зброї Львівського історичного музею. Основний масив гармат цього періоду в зібранні складають польові чавунні гармати та салютна артилерія. Артилерію львівського виробництва представляють сім бронзових гармат-«апостолок», які вилиті А. Полянським у 1740 р.

Підрозділ 4.6. *«Втрати колекції»* Понад столітній процес формування колекції артилерії Львівського історичного музею супроводжувався не лише здобутками, але і втратами. В різний час за різних обставин з колекції вибували гармати до Національного музею історії України, Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова, Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького, Рівненського обласного краєзнавчого музею, Музею Війська Польського.

ВИСНОВКИ

З'ясовано, що в українській та зарубіжній історіографії накопичено достатньо праць, які висвітлюють історію розвитку артилерії XIV–XVIII ст., поставлені і частково вирішені питання стосовно появи, виготовлення, використання та еволюції цього виду озброєння в Європі. В окрему групу виділяємо праці, присвячені дослідженню розвитку артилерії у Східній Європі. В українській історіографії комплексного висвітлення питання не представлено. Частково в українській та зарубіжній історіографії висвітлено проблематику історії музейної справи у Львові періоду XIX–XX ст. Однак, дослідження, присвяченого вивченню колекцій артилерії XIV–XVIII ст. у фондах музеїв Львова з XIX ст. до 1940 р., немає. Зокрема, відсутні праці, присвячені історії формування та характеристиці колекції артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею.

Джерельна база проблематики є досить обширною та поділяється на писемні, речові та іконографічні джерела. Писемні джерела поділяємо на неопубліковані та опубліковані. До перших відносимо документацію музеїв, фонди яких вивчалися. До других – каталоги опрацьованих музейних колекцій та виставок, інвентарі та інші опубліковані документи до вивчення мілітарної історії Львова. Речовими джерелами виступали гармати з колекції ЛІМ, Національного музею історії України, Музею-заповідника «Поле Берестецької битви», Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького, Музею Війська Польського та ін. музеїв. Іконографічними джерелами є «Арсенальна книга Імператора Максиміліана І», альбом малюнків трофейних гармат Я.Ф. Телотта – поручника війська шведського короля Карла XII, фотографії експозицій музеїв.

Співставлення речових, писемних та іконографічних джерел до вивчення розвитку артилерійського озброєння стало важливим аргументом на користь твердження про інтегрованість розвитку львівської артилерії в загальноєвропейський мілітарний простір.

Швидке поширення артилерії в Європі ставило нові вимоги до організації оборонних потреб Львова. У 1394 р. король Владислав-Ягайло привіз в місто перші гармати та порох. Важливою передумовою для початку виготовлення артилерії в місті стало вже добре розвинене людвисарське ремесло. У 1412 р. у Львові виготовлено першу гармату. Розвиток артилерії у Львові відбувався у відповідності з загальноєвропейськими тенденціями. Однак, можна стверджувати, що значний вплив на цей процес мала Пруссія, шляхом передачі нових тенденцій через майстрів німецького походження які працювали в місті. Найбільш відомими серед них є Леонардо та Мельхіор Герле, Ян Мільнер, династія Франке. XVI–XVII ст. – період найбільшого розвитку виробництва артилерії у Львові. Сприяло цьому, зокрема, зростання військових потреб Польщі.

Широко застосовувалася легка артилерія – гаківниці, півгаківниці, кози, малокаліберні гармати, казнозарядні фуглери. Як важка артилерія використовувалися мортири, гуфниці. Певний час стояли на озброєнні міста органки – багатоствольні гармати. Відображення цього бачимо в інвентарних

описах арсеналів та міського замку. Також у фінансових документах, що фіксують замовлення міських ливарників. Львівські майстри виконували також численні іногородні та приватні замовлення. Такі ж гармати стояли на озброєнні в інших регіонах Східної Європи.

Руйнівні наслідки Північної війни не оминули Львів. Виробництво артилерії занепало після захоплення міста та знищення міського гарматного парку військом шведського короля Карла XII. Складне економічне становище не дозволило його відновлення. Залишки міської артилерії у 1753р. було продано в колекцію зброї Ієроніму Флоріану Радзивілу.

XIX ст. стало переломним в розвитку військових технологій. Нові гармати швидко витіснили вже застарілу артилерію минулих століть з арсеналу міста. Вже на початку XIX ст. артилерія XIV–XVIII ст. почала ставати надбанням музейних колекцій Львова. Відображення цього бачимо у фондах Музею ім. Любомирських, Історичного музею м. Львова, Національного музею ім. Яна III, Музею Наукового товариства ім. Шевченка.

У колекції Музею ім. князів Любомирських налічувалося дев'ять експонатів, а саме: три гаківниці XVII–XVIII ст., шмигівниця бронзова XVII ст., салютна бронзова гарматка XVII ст., фальконет бронзовий 1630 р., гармата-«апостолка» бронзова 1740 р., гармата чавунна кін. XVII – поч. XVIII ст. Після розформування Музею у 1940 р. шість предметів збірки передано до фондів ЛІМ. Доля чотирьох гармат – невідома.

Фонди Історичного музею м. Львова налічували близько п'ятдесяти гармат. В основному, це – чавунна артилерія XVII–XVIII ст., салютні гармати XVI–XVIII ст., гаківниці к. XIV–XVII ст., органок XVI–XVII ст., мортири XVII ст., два бронзові фальконети XVI ст.

У фондах Національного музею ім. Яна III зберігалось близько тридцяти гармат: дві мортири XVI ст., фальконет бронзовий 1630 р., шість бронзових гармат-«апостолок» 1740 р., фрагменти гарматних стволів підірваних у 1704 р. шведським військом, салютні гармати XVI–XVIII ст. Під час розформування музею не всі гармати були передані до фондів ЛІМ. Документальних свідчень про те, куди саме вивезені предмети немає.

В фондах Музею Наукового товариства ім. Шевченка зберігалося чотири гармати. Залізна бомбарда кінця XIV–початку XV ст., залізна гармата з розірваною казенною частиною XVI ст., залізна гармата XVI ст., салютна бронзова гармата XVII ст. Після розформування Музею НТШ чотири гармати передані до фондів ЛІМ.

Формування колекції артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею відбувалося у два етапи. Перший етап – формування збірки гармат Історичного музею м. Львова (1893 – 1940 р.), до фондів поступали гармати, які зберігалися у міських адміністративних будівлях, дари окремих громадян, тощо. Другий етап – від 1940 р. до сьогодні. 5 травня 1940 р. розпочався процес об'єднання Історичного музею м. Львова, Національного музею ім. Яна III в Львівський державний республіканський історичний музей. До фондів новоствореного музею були передані гармати з розформованих Музею ім. Любомирських та Музею НТШ. Таким шляхом до колекції артилерії ЛІМ ввійшли, за невеликим виключенням, всі гармати з діючих у Львові до 1940 р. музеїв. На жаль, процес формування колекції артилерії ЛІМ супроводжувався і втратами. В наступні роки деякі з гармат були передані до фондів інших музеїв.

Колекція артилерії Львівського історичного музею сьогодні налічує 86 гармат. У зібранні представлені гармати з кін. XIV–XVIII ст.

Розвиток артилерії з другої половини XV–XVI ст. відбувався в руслі вдосконалення виробничих технологій з метою покращення тактико-технічних характеристик зброї. Досить поширені були легкі залізні ковані гармати та гаківниці. В колекції ЛІМ зберігається дев'ять таких предметів: чотири гаківниці, фальконет, довгоствольна малокаліберна гармата, три короткоствольні легкі гармати. Розвиток ливарного ремесла відкривав можливості для підвищення ефективності артилерії. Стало простішим виготовлення однотипних гармат, що, зокрема, сприяло уніфікації калібрів. В колекції ЛІМ зберігаються два бронзові фальконети однофунтові роботи львівського майстра Л. Герле. Зроблено висновки про відображення загальних тенденцій розвитку артилерії цього періоду в музейній колекції.

В XVII столітті артилерія вже посідає чільне місце в системі озброєння Європи. Тенденції розвитку спрямовані на здешевлення виробництва за рахунок виготовлення однотипних малокаліберних бронзових гармат та важкої чавунної артилерії. Втім, до кінця XVII ст. на озброєнні Львова та інших міст Східної Європи стоять ковані залізні гармати. Виділяємо різнокаліберні польові гармати, мортири, гаківниці, салютні гармати. За матеріалом виготовлення – залізні, бронзові та чавунні.

Північна війна визначила подальшу долю виробництва артилерії у Львові, фактично припинивши його. Частково відображення цього бачимо в сучасній колекції Львівського історичного музею. Основний масив гармат цього періоду в зібранні складають польові чавунні гармати та салютна артилерія. Артилерію львівського виробництва представляють сім бронзових гармат-«апостолок», які вилиті А. Полянським у 1740 р.

Формування сучасної колекції артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею – складний та довготривалий процес, що відбувався під впливом різних історичних обставин.

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації

Статті у фахових виданнях визначених ДАК МОН України

1. Верхотурова М. Органок кінця XVI – початку XVII ст. з колекції Національного музею історії України в Києві// Військово-науковий вісник. Вип.27. Львів: НАСВ, 2017. С. 257-269.

2. Верхотурова М.А. Колекція гармат XVI-XVIII століття в зібранні Національного музею імені Короля Яна III у Львові// Гілея. Вип.124. Київ, 2017. С. 12-15.

3. Верхотурова М.А. Проблеми збереження та експонування артилерії XIV–XVIII ст. в музеях // Historical and Cultural Studies. Львів, 2017. С. 25-30.

4. Верхотурова М.А. Середньовічні гармати в колекції Львівського історичного музею // Військово-науковий вісник. Вип.28. Львів: НАСВ, 2017. С. 240-249.

5. Верхотурова М.А. Гармати та фортечні рушниці XVI–XIX ст. в колекції Музею ім. Любомирських // Україна–Польща: історична спадщина та суспільна свідомість. Львів. 2017. Вип.10. С. 51-58.

а. Статті, які додатково відображають результати дослідження

6. Верхотурова М.А. Гаківниці Львівського історичного музею: питання атрибуції // Historical and Cultural Studies. Львів, 2015. С. 110-117.

7. Верхотурова М.А. З історії дослідження появи та поширення вогнепальної зброї XIV – XVIII ст. на території Прикарпаття та Волині // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали VI-ї краєзнавчої конференції (4. III.2016). Львів, 2016. С. 36 –45.

8. Верхотурова М. Чавунні мортири XVII ст. з колекції Львівського історичного музею // II Міжнародна зброєзнавча конференція: тези доповідей / Укл. Д. В. Тоїчкін. К., 2016. С.72-76.

9. Верхотурова М. А. З історії поширення вогнепальної зброї в Галичині у XIV – XVI ст. // Збірник матеріалів II Всеукраїнської конференції «Археологія&Фортифікації» / [редкол.: В. С. Травінський (відп.ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. 240 с.

10. Верхотурова М. А. Огляд колекції гаківниць Львівського історичного музею // Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Археологія & Фортифікації» / [редкол.: В. С. Травінський (відп.ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 324 с.

11. Верхотурова М. Проблеми збереження та експонування артилерії XIV-XVIII ст. у музеях // Тези III-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти». Львів, 2016. С. 35-37.

12. Верхотурова М. Ручна короткоствольна залізна кована бомбарда з колекції Львівського історичного музею // Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Археологія&Фортифікація України» / [редкол.: О. О. Заремба (відп.ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницькй О. А., 2016. 432 с.

13. Verkhoturova M. The model of the wooden gunstock of hand held short barrel bombard in late 14 early 15th century from Lviv History museum collection // VI

Міжнародний молодіжний форум «Litteris et artibus» / Матеріали. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. С. 45-47. 1 електрон. опт. Диск (CD-ROM).

14. Верхотурова М.А. Дві гармати XVI ст. з колекції Львівського історичного музею // Збірник матеріалів міжнародної науково-технічної конференції «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки». Львів, НАСВ. 2017. С. 343.

15. Верхотурова М. Артилерія XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею: втрати колекції // Тези IV-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти». Львів, 2017. С. 35-37.

16. Верхотурова М. Гармати Леонардо Герле в колекції Львівського історичного музею // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива». К.: НУОУ, 2017. С.19.

17. Верхотурова М.А. Чавунні мортири XVII ст. з колекції Львівського історичного музею // Історія давньої зброї. Дослідження 2016: зб. наук. пр. Упорядник Д. Тоїчкін; Інститут історії України НАН України. К.: Інститут історії України НАНУ, 2017. С. 306-323.

АНОТАЦІЯ

Верхотурова М.А. Артилерія XIV–XVIII століть з фондів Львівського історичного музею: історія формування та характеристика колекції. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017.

У дисертації описано історію виробництва артилерії у Львові в XIV–XVIII ст., досліджено історію формування колекції артилерії XIV–XVIII століть Львівського історичного музею, зроблено характеристику предметів зібрання.

Проаналізовано історіографію питання за проблемно-хронологічним принципом. З'ясовано, що відсутні дослідження присвячені вивченню артилерії XIV–XVIII ст. в фондах музеїв Львова в період з XIX ст. до 1940 року. Також відсутні праці, присвячені комплексному вивченню колекції артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею. Здійснено аналіз джерельної бази, основну групу якої склали речові джерела, а саме – гармати з колекції Львівського історичного музею та супровідна документація. Описано методи дослідження, зокрема, вперше в українській історіографії описано методи інструментальних досліджень матеріалів гармат. Вперше застосовано для дослідження гармати лазерне сканування.

Описано історичні передумови початку виробництва артилерії у Львові, розвиток та причини занепаду. Визначено кількісний та якісний склад артилерії XIV–XVIII ст. в музейних колекціях Львова в період з XIX ст. до 1940 р., а саме досліджено фонди Музею ім. князів Любомирських, Історичного музею м. Львова, Національного музею ім. Яна III, Музею НТШ.

Виділено етапи формування колекції артилерії XIV–XVIII ст. Львівського історичного музею. Предмети колекції розділено на чотири групи за хронологічним принципом. Зроблено типологічний аналіз гармат з колекції. Досліджено втрати колекції (гармати, що були передані в фонди інших музеїв).

Ключові слова: артилерія XIV–XVIII ст., виробництво артилерії у Львові, музеї, колекції зброї, формування колекції, характеристика колекції, Львівський історичний музей.

АННОТАЦІЯ

Верхотурова М.А. Артиллерия XIV-XVIII веков из фондов Львовского исторического музея: история формирования и характеристика коллекции. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 20.02.22 – военная история. – Национальная академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного, Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2017.

В диссертации исследована история формирования коллекции артиллерии XIV-XVIII веков Львовского исторического музея, дается характеристика предметов собрания, а также описана история производства артиллерии во Львове в XIV-XVIII вв.

Проанализирована историография вопроса по проблемно-хронологическому принципу. Констатировано отсутствие специальных работ

посвященных изучению артиллерии XIV-XVIII вв. в фондах музеев Львова в период с XIX в. до 1940 года, а также работ, посвященных комплексному изучению коллекции артиллерии XIV-XVIII вв. Львовского исторического музея. Проведен анализ источниковедческой базы, основную группу которой составили вещественные источники, а именно – пушки из коллекции Львовского исторического музея и сопроводительная документация. Описаны методы исследования, в частности, впервые в украинской историографии описаны методы инструментальных исследований материалов пушек. Впервые применено для исследования пушки лазерное сканирование.

Описаны исторические предпосылки начала производства артиллерии во Львове, развитие и причины упадка. Определен количественный и качественный состав артиллерии XIV-XVIII вв. в музейных коллекциях Львова в период с XIX в. до 1940 г., а именно исследованы фонды Музея им. князей Любомирских, Исторического музея г. Львова, Национального музея им. Яна III, Музея НТШ.

Выделены этапы формирования коллекции артиллерии XIV-XVIII вв. Львовского исторического музея. Предметы коллекции разделены на четыре группы по хронологическому принципу. Проведен типологический анализ орудий из коллекции. Исследованы потери коллекции вследствие передачи пушек в фонды других музеев.

Ключевые слова: артиллерия XIV-XVIII вв., производство артиллерии во Львове, музеи, коллекции оружия, формирования коллекции, характеристика коллекции, Львовский исторический музей.

SUMMARY

Verkhoturova M.A. Artillery of 14-18th centuries from the funds of the Lviv Historical Museum: the history of the formation and characterization of the collection. - On the rights of the manuscript.

Thesis for a candidate degree in historical sciences, specialty 20.02.22 – military history. – National Hetman Peter Sagaydachny Army Land Forces, Ivan Franko National University of Lviv, 2017.

The dissertation describes the history of artillery production in Lviv in the 14th-18th centuries. The history of the formation of the artillery collection of the 14-18th centuries of the Lviv Historical Museum was investigated, and the characteristics of the objects of the collection were made.

The historiography of the question on the problem-chronological principle was analyzed. It was found out that there are no studies devoted to the study of

artillery 14-18th centuries. in the funds of museums of Lviv in the period from the XIX century until 1940. There are also no works devoted to the comprehensive study of the collection of artillery 14-18th centuries. Lviv Historical Museum. An analysis of the source base, the main group of which consisted of real sources, namely, the guns from the collection of the Lviv Historical Museum and the accompanying documentation, was carried out. The methods of research are described, in particular, for the first time in Ukrainian historiography methods of instrumental research of materials of cannons are described. For the first time, laser scanning was used to explore the gun.

The historical preconditions of the beginning of artillery production in Lviv, development and causes of decline are described. Determined quantitative and qualitative composition of artillery 14-18th centuries. In the museum collections of Lviv in the period from the 19th century. till 1940, namely, the funds of the Museum named after them were investigated. Lubomyrsky, Historical Museum of Lviv, National Museum named after. Yana III, Museum of NTSh.

The stages of forming the collection of artillery 14-18th centuries are highlighted. Lviv Historical Museum. Collections are divided into four groups according to the chronological principle. Typological analysis of guns from the collection is made. The losses of the collection (guns that were transferred to the funds of other museums) were investigated.

Key words: artillery of 14-18th centuries, production of artillery in Lviv, museums, collection of weapons, formation of a collection, description of the collection, Lviv Historical Museum.